

KATARZYNA ZOFIA JAS

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID – 0000-0002-8382-1423

POCZUCIE TOŻSAMOŚCI OSÓB W WIEKU PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI NA PRZYKŁADZIE POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI POGRANICZA POLSKO-CZESKIEGO

Streszczenie: Tożsamość kształtuje się przez całe życie jednostki, jednak po 60. roku życia postrzeganie samego siebie ulega znaczącym przeobrażeniom. Na tym etapie rozwoju człowiek szuka kontaktów z drugą osobą, odnajduje to, co wspólne, co łączy, na dalszy plan schodzi niepowtarzalność i odmienność jednostki. Badania oraz rozważania nad problemem kształtowania się tożsamości bazują na dokonaniu rozróżnienia między tym, co identyczne a tym, co odmienne. Opracowanie jest komunikatem z badań przeprowadzonych w Cieszynie oraz Czeskim Cieszynie – południowej części pogranicza polsko-czeskiego. Strategia ilościowa i jakościowa zastosowano jako komplementarne względem siebie. Celem podjętych rozważań było poznanie poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej oraz czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają dostrzec podobieństwa i różnice w deklaracjach poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w Cieszynie oraz Czeskim Cieszynie. Kształtowanie się tożsamości to proces długotrwały, czasochłonny, refleksyjny z elementami wewnętrznej retrospekcji. Osoby w wieku późnej dorosłości kształtują swoje poczucie tożsamości na tle różnic, które dostrzegają w okresie dzieciństwa, adolescencji, młodości oraz dojrzałości.

Słowa kluczowe: tożsamość, osoby w wieku późnej dorosłości, Śląsk Cieszyński, pogranicze

WPROWADZENIE

Świat, w którym żyjemy, ulega ciągłym zmianom. Tempo życia jest coraz szybsze, co sprawia, że ludzie nie mają czasu, aby zastanowić się nad sensem egzystencji lub celem, jaki chcą osiągnąć. Człowiek coraz częściej podróżuje, zwiedza miejsca,

które dawniej pozostawały tylko w sferze marzeń, poznaje inne kraje, narody, innych ludzi, ich kulturę, tradycję i obyczaje. Możliwość funkcjonowania w wielokulturowym świecie sprawia, że tożsamość ulega nieustannym zmianom. Dzięki czerpaniu od innych człowiek może wzbogacać swoją tożsamość, ale może też doprowadzić do jej kryzysu. Trudności wynikające z kształtowania się tożsamości mogą być spowodowane zbyt dużą ilością bodźców, które oddziałują na jednostkę w zróżnicowanym środowisku.

Zapotrzebowanie na dyskurs tożsamościowy (Szacki 2004, s. 11–12) stwarzają również procesy społeczne ukierunkowane na „przyspieszoną indywidualizację i bezprecedensową ruchliwość współczesnych ludzi, a w kontekście tożsamości zbiorowej wskazuje się na renesans etniczności, zmierzch idei państwa narodowego, uznanie dla zasady wielokulturowości, nowe ruchy społeczne, bunt przeciwko kolonializmowi i wewnętrznemu kolonializmowi, feminizm i inne” (Grabowska 2013, s. 262). Badane osoby w wieku późnej dorosłości mieszkające na Śląsku Cieszyńskim, południowej części pogranicza polsko-czeskiego, żyły w czasie transformacji politycznych, społecznych, kulturowych. W dobie przemian oraz walki o własne prawa ich tożsamość często była zagrożona.

POCZUCIE TOŻSAMOŚCI – USTALENIA TEORETYCZNE

Proces kształtowania się poczucia tożsamości nie jest łatwy. Człowiek napotyka trudności w kreowaniu siebie. Na każdym etapie rozwoju realizuje swoje zadania rozwojowe. Umiejętność radzenia sobie z nimi umacnia jednostkę, przyczynia się do prawidłowego rozwoju oraz kształtowania poczucia tożsamości. Jednostka kreuje swój wizerunek na tle innych osób, dostrzegając odmienność grupy widzi własne cechy charakterystyczne.

W opinii Marka Rembierza problem tożsamości pojawia się, „gdy człowiek rozważając dzieje swojego życia, szuka podstaw i świadectw jego spójności i jedności. Gdy stara się określić to, co go w życiu zasadniczo (aksjologicznie) orientuje i dezorientuje. Gdy zastanawia się, które właściwości otaczającego go świata są wartościami konstytuującymi sens jego życia. Podmiot (indywidualny lub grupowy) chce rozpoznać to, co go ukształtowało, co wyróżnia jego życie spośród innych. Analiza doświadczenia tożsamości zespolona jest z odkrywaniem fundamentów egzystencji osobowej i wspólnotowej” (Rembierz 1999, s. 14).

Ze względu na wieloznaczność terminu „tożsamość” trudno dokonać jednoznacznego zdefiniowania tego pojęcia, gdyż z jednej strony tożsamość wiąże się z „autopercpcją jednostki, z drugiej – z postrzeganiem innego, jak też z identy-

fikacją z określoną grupą oraz z przypisaniem do grupy przez innych” (Nikitorowicz 2007, s. 754).

W opracowaniu tym przywołano teorię podkreślającą wielowymiarowość procesu kształtowania się tożsamości. Koncepcja Erika H. Eriksona (2012) ukazuje starość jako dojrzały etap rozwoju osobowości. Napięcie jednostki w walce między integralnością a rozpaczą i poczuciem beznadziei kształtuje człowieka, doprowadzając bądź do degradacji egzystencjalnej, bądź do osiągnięcia stabilizacji i poczucia spójności. Istotną cechą charakteryzującą osoby w wieku późnej dorosłości jest zainteresowanie się życiem takim, jakim jest, również w obliczu śmierci.

W prowadzonych rozważaniach za wiodącą przyjmuje się koncepcję Jerzego Nikitorowicza, dotyczącą wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości, która zakłada nieustanny proces kształtowania i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona – tożsamość nabywana w procesie socjalizacji – tożsamość wybierana Ja.

Za Eriksonem przyjmuje się rozumienie poczucia tożsamości, które autor wyjaśnia jako sposoby świadomego doświadczania dostępnego introspekcji, sposoby zachowywania się oraz nieświadome stany wewnętrzne obserwowane przez innych (Erikson 2012).

Tożsamość kształtuje się przez całe życie jednostki – po 60. roku życia postrzeganie samego siebie ulega znaczącym przeobrażeniom. Zmiany te mają dynamiczny charakter niejednokrotnie porównywalny do zmian, jakie zachodzą w okresie adolescencji. Kształtowanie poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości realizuje się w trakcie wypełniania zadań rozwojowych (Havighurst 1981) oraz umiejętnego wcielania się w nowe role społeczne. Umiejętność dostosowania się do wypełniania nowych ról społecznych pomaga w odnalezieniu nowego systemu wartości. Na tym poziomie rozwoju człowiek szuka kontaktów z drugim człowiekiem, odnajduje to, co wspólne, co łączy, na dalszy plan schodzi niepowtarzalność i odmienność jednostki. Badania oraz rozważania nad problemem kształtowania się tożsamości bazują na dokonaniu rozróżnienia między tym, co identyczne a tym, co odmienne. Kierując się wspomnianym tokiem myślenia osoby w wieku późnej dorosłości kształtują swoje poczucie tożsamości na tle różnic, które dostrzegają w okresie dzieciństwa, adolescencji, młodości oraz dojrzałości.

W ujęciu Jerzego Nikitorowicza tożsamość to „konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowego systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy oraz świadomym uczestnictwem w wartościach ponadczasowych kultury europejskiej i globalnej” (Nikitorowicz 2001, s. 15–35).

Nikitorowicz pojmuje tożsamość jako zjawisko złożone i zmienne, które łączy elementy osobowe z elementami kultury, do której jednostka należy.

„Tożsamość jako zjawisko i proces złożony, wielowymiarowy, może być kształtowana z wielu kultur” (Kłoskowska 1996, s.104, 110). Wynika to z faktu, że człowiek poprzez kontakt z innymi grupami szuka sensu życia, dziedzictwa przeszłości oraz przeżywania konfliktów.

Nikitorowicz przedstawia koncepcję kształtowania się tożsamości rozproszonej, wielopłaszczyznowej, wielozakresowej, którą określa tożsamością międzykulturową (Nikitorowicz, Misiejuk, Sobecki 2005, s. 225). Autor zauważa, że warstwy tożsamości otaczają osobowość jednostki, przy czym tworzą one swego rodzaju kombinacje. Za Miltonem Gordonem przyjmuje on, że warstwy te stanowią „kompleks oznak i symboli, który można nazwać obrazem samego siebie. Z perspektywy innych grup spostrzegane oznaki i symbole są źródłem wnioskowania o innych wartościach. Identyfikacja ze swoją grupą wymaga istnienia innych, obcych grup, w relacji do których ten proces nabiera sensu. Członkostwo jednej grupy nie wyklucza obecności w innej, a fakt identyfikacji z różnymi grupami nie musi prowadzić do dysonansu” (Nikitorowicz 2000, s. 59).

Świadomość jednostki dotycząca istnienia wielu warstw tożsamości wynika z przynależności do wielu grup społecznych. „Wśród kolejnych płaszczyzn tożsamości Nikitorowicz wymienia tożsamość jednostkową, rodzinną, lokalno-parafialną, regionalną, narodową/państwową, kontynentalną oraz globalną” (Nikitorowicz 1995, s. 70).

Jako pierwszą warstwę Nikitorowicz wymienia świadomość tożsamości rodzinnej. Zakłada, że jest ona znacząca i wiodąca wśród innych warstw. Opiera się na takich wartościach, jak język, religia, zwyczaje, styl życia oraz dziedzictwo historyczne. Autor pojmuje tę warstwę jako „pierwszy etap edukacji zakorzeniającej, samoobrony wspólnoty przed niebezpieczeństwami uniformizmu i unifikacji. Można powiedzieć, że jest podstawą nabywania tożsamości jako procesu nieskończonego, poprzez nabycie poczucia przynależności do rodziny, wspólnoty, miejsca, domu, podwórza, a dzieje się to w sytuacjach, w których jednostka wchodzi w kontakty bezpośrednie i bezwarunkowe w otoczeniu bliskich i zrozumiałych wartości” (Nikitorowicz 1997, s. 66–71).

Nikitorowicz opisuje funkcjonowanie trzech wymiarów tożsamości kulturowej, które jednocześnie można ująć procesualnie, gdyż wiążą się z kolejnymi stadiami:

- „tożsamość przypisana, nadana wraz z przyjściem na świat w określonej rodzinie (wymiar dziedziczony);
- tożsamość nabywana w procesie socjalizacji i wychowania (wymiar kształtowany);
- tożsamość samoświadomościowa (świadomie wybierana jako efekt mediacji między naturą – dziedziczeniem a kulturą – wymiar odczuwany)” (Nikitorowicz 1997, s. 66–71).

Pierwszy wymiar tożsamości kształtuje się w najbliższym otoczeniu. Kształtuje się wraz z narodzinami dziecka w określonej rodzinie. Szczególne znaczenie odgrywają w tym wymiarze więzi emocjonalne między rodzicami a dziećmi. Wymiar ten wiąże się z tożsamością regionalną – najbliższym otoczeniem dziecka, miejscem narodzin, które daje poczucie bezpieczeństwa. Tożsamość regionalna to fundament, na którym można zbudować kolejne płaszczyzny tożsamości jednostki.

Drugi wymiar kształtują interakcje zachodzące w grupach rówieśniczych, hobbyistycznych, zawodowych, działających w środowisku lokalnym. Jednostka bardzo często przynależy do wielu grup równocześnie, a więc wciela się w różne role. Wartości prezentowane przez te grupy często są rozbieżne, w związku z czym jednostce trudno zachować spójność tożsamości. Wówczas często ma miejsce modyfikowanie wartości na potrzeby danej jednostki.

W trzecim wymiarze podkreśla trudności w dążeniu do spójności tożsamości i poczucia własnej wartości. Trudności te wynikają z braku jednoznaczności, podwojenia, dezorientacji czy marginalizacji. Budowanie tożsamości wiąże się z podejmowaniem odpowiedzialnych decyzji i działań. Osoby asymilują się z grupą większościową, dystansują się do własnej grupy mniejszościowej lub też tworzą dwie tożsamości. Mogą również na bazie wzorów własnej kultury otwierać się na Innych. Środowiskiem stwarzającym warunki spotkania się dwóch zróżnicowanych grup może być środowisko pogranicza. Stwarza ono szczególne możliwości rozwoju tożsamości. W tych sytuacjach niejednokrotnie ma miejsce podwajanie lub potrajanie tożsamości. Okoliczności te jednak stwarzają również warunki do rozwoju kryzysu kształtowania się tożsamości.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Prezentowane niżej wyniki są efektem poczynań badawczych prowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej¹. Celem podjętych rozważań jest poznanie poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

W badaniach wykorzystano ankietę – zgodnie z typologią Krzysztofa Rubachy – jako metodę zbierania danych ilościowych (Rubacha 2008, s. 132). Kwestionariusz ankiety przygotowano w języku polskim dla osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego oraz w języku czeskim dla osób mieszkających w czeskiej

¹ Podejmowany temat szerzej zostaje opisany w rozprawie doktorskiej. K. Jas: *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. A. Szczurek-Boruty. Uniwersytet Śląski Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie.

części Śląska Cieszyńskiego. Ogółem badaniami objęto 110 osób, badania przeprowadzono w 2013 roku. W badaniach uczestniczyły dwie grupy: osoby żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (Polacy – osoby obywatelstwa polskiego, polskiej narodowości) oraz osoby żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (Czesi – osoby obywatelstwa czeskiego, narodowości czeskiej/narodowości polskiej).

W badaniach udział wzięły osoby w wieku późnej dorosłości. Termin „późna dorosłość” odnosi się do okresu starzenia się człowieka, nazywanego tradycyjnie starością. Granice tego okresu rozwojowego oscylują od 55.–60. roku życia i więcej (Harwas-Napierała, Trempała, s. 15, 263). Na tym etapie rozwoju jednostka dokonuje podsumowania swojej egzystencji. Może się to przyczynić do dalszego kreatywnego rozwoju lub budowania negatywnego napięcia wynikającego z radzenia sobie z kryzysem tożsamości. W związku z tym interesujące wydaje się poznanie sposobów radzenia sobie tej grupy wiekowej z trudnościami w kształtowaniu tożsamości.

Wybór terenu badań, polskiej (Cieszyn) i czeskiej części (Czeski Cieszyn) Śląska Cieszyńskiego, nie jest przypadkowy. Cieszyn oraz Czeski Cieszyn to dwa sąsiadujące ze sobą miasta, znajdujące się na terenie historycznego Śląska Cieszyńskiego. Śląsk Cieszyński to region usytuowany w granicach Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Czeskiej – to miejsce styku, przenikania tradycji, obyczajów i zachowań różnorodnych grup kulturowych (Chlebowczyk 1983). Śląsk Cieszyński – terytorialnie stanowi południową część pogranicza polsko-czeskiego – jako pogranicze to miejsce styku, przenikania tradycji, obyczajów i zachowań różnorodnych grup kulturowych. Teren ten, jak zauważa Jolanta Suchodolska, „stwarza możliwość większego otwarcia się na »obcych«, nie tylko w duchu tolerancji, ale przede wszystkim – w duchu uznania, akceptacji i poszanowania odmienności” (Suchodolska 1999, s. 147).

Ludność zamieszkująca pogranicza charakteryzuje się „specyficznym, wspólnym rodzajem przeżywania, myślenia i postrzegania” (Griese 1996, s. 84). Mieszkańców charakteryzuje świadomość poczucia pokoleniowej przynależności, czyli „świadomość tożsamości społecznej własnego pokolenia, niekoniecznie przekładająca się na podejmowanie działań, mogących stanowić jej manifestację” (Wrzesień 2007, s. 132).

Podstawę analiz podjętych w tym opracowaniu stanowi materiał empiryczny uzyskany w badaniach ilościowych (ankieta). W kwestionariuszu ankiety zadano badanym bezpośrednie pytanie: kim się Pani/Pan czuje? – Polakiem; Czechem; Zaolzianinem² (Januszewska-Jurkiewicz 2001, s. 10–11); Ślązakiem;

² „Zaolzie” w polskiej terminologii oznacza tę część Śląska Cieszyńskiego, która leży w Republice Czeskiej i jest zamieszkiwana przez autochtoniczną ludność polską. W Republice Czeskiej używa się terminu „Těšínsko”, lub „české Těšínsko” (Czeski Śląsk Cieszyński), które mają kilka

Europejczykiem; obywatelem świata; w jednakowym stopniu każdym; zaopatrzone w kafeterie półotwartą; raczej Polakiem niż...; raczej Czechem niż...; raczej Zaolzianinem niż...; raczej Ślązakiem niż...; raczej Europejczykiem niż...; raczej obywatelem świata niż...; inna odpowiedź. Uzyskane odpowiedzi poddano analizie statystycznej.

W badaniach zastosowano celowy dobór próby z populacji skończonej (Pilch, Bauman 2001). W badaniach ilościowych osób starszych zastosowano metodę doboru nielosowego – dobór celowy (w wieku późnej dorosłości), także dobór kuli śniegowej (Rubacha 2008, s. 231–232). Do obróbki zebranego materiału zastosowano metody i techniki statystyczne, m.in. analizę skupień (metoda klasyfikacji przypadków lub zmiennych, łączenie drzewkowe, miary odległości) oraz analizę kanoniczną (wielowymiarowe korelacje dwóch list zmiennych, ładunki kanoniczne) (Frankfort-Nachmias, Nachmias 2001). Takie postępowanie umożliwiło całościowe ujęcie wszystkich przyjętych w tej pracy zmiennych (Ferguson, Takane 2004, s. 547–571). W analizie wykorzystano pakiet *STATISTICA 10*.

Dla szacowania związków pomiędzy wybranymi zbiorami zmiennych wykorzystano analizę kanoniczną (Ferguson, Takane 2004, s. 532–533). Dla dwóch zbiorów zmiennych określano wagi maksymalizujące korelację między sumą wyników ważonych dla tych zbiorów. Pierwiastki kwadratowe z wartości własnych interpretowane są jako współczynniki korelacji kanonicznych.

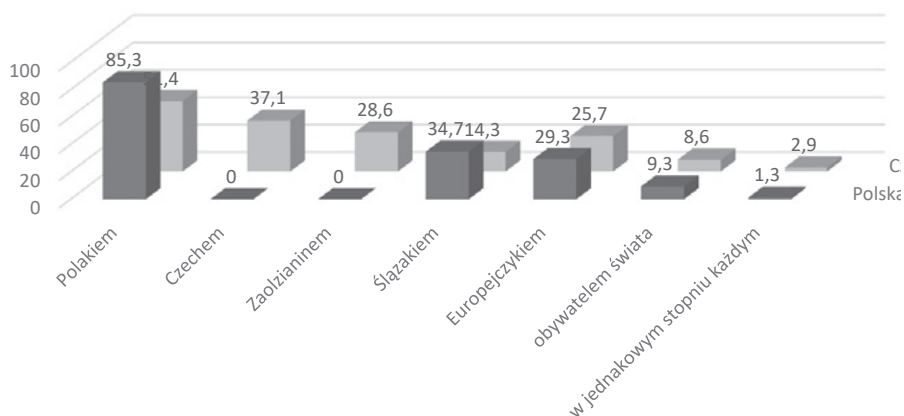
Zastosowano jedną z metod tzw. klasyfikacji – metodę taksonomiczną, statystyczną – analizę skupień. Pozwoliła ona na grupowanie zachowań we względnie jednorodne klasy. W wyniku aglomeracji uzyskano hierarchiczne wykresy drzewkowe. Jeśli istnieją skupienia podobnych do siebie obiektów, to struktura ta znajduje odbicie na hierarchicznym drzewie w postaci oddzielnych gałęzi. Do łączenia (wiązań) obiektów wykorzystano metodę średnich połączeń ważonych. Odległość między obiektami wyznaczana była jako 1-r Pearsona (współczynnik korelacji liniowej) (Ferguson, Takane 2004).

Człowiek kreuje swoją osobowość w relacjach interpersonalnych, nabywa swoje Ja na tle innych osób. Dostrzegając różnice i podobieństwa, tworzy swoją niepowtarzalną osobowość. Jednak należy zaznaczyć, że kształtowanie się tożsamości to proces długotrwały, czasochłonny, refleksyjny z elementami wewnętrznej retrospekcji.

Wykorzystanie w podjętych poczynaniach badawczych koncepcji Nikitorowicza wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości pozwoli poznać i interpretować proces kształtowania się tożsamości osób w wieku późnej dorosłości.

znaczeń. Może określać najbliższą okolicę Czeskiego Cieszyna, cały historyczny Śląsk Cieszyński lub całą część Śląska Cieszyńskiego znajdującego się po czeskiej stronie granicy.

Na poniższym wykresie można dostrzec różnice w deklarowanych zachowaniach tożsamościowych osób w wieku późnej dorosłości zamieszkujących polską i czeską część Śląska Cieszyńskiego.

Wykres 1. Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego

Źródło: badania własne.

Identyfikacja narodowa jest najbardziej istotna dla obu badanych grup. W przypadku osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego 88,5% badanych osób wskazało na identyfikację z narodem, w tym 51,4% z narodem polskim i 37,1% z narodem czeskim. 85,3% osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego czuje się Polakiem. 34,7% respondentów żyjących w polskiej części Śląska Cieszyńskiego ma identyfikację regionalną. Nikt z osób mieszkających w polskiej części Śląska Cieszyńskiego nie czuje się Zaolzianinem – co jest zrozumiałe.

Nieco większe poczucie identyfikacji europejskiej mają osoby mieszkające w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (29,3%) w stosunku do osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (25,7%). Podobnie w przypadku obywatelskości nieco wyższe wyniki uzyskali mieszkańcy polskiej części Śląska Cieszyńskiego (9,3%) niż czeskiej (8,6%).

W przypadku osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego identyfikacja regionalna jest zróżnicowana – 28,6% badanych czuje się Zaolzianinem, 14,3% Ślązakiem. W badanej grupie można dostrzec występowanie tożsamości wielowymiarowej – część osób określa się w kilku płaszczyznach (w jednakowym

stopniu każdym). Poczucie tożsamości wielowymiarowej jest większe u mieszkańców czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (2,9%) w stosunku do mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego (1,3%).

Wyniki badań dotyczące poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości zamieszkujących polską i czeską część Śląska Cieszyńskiego wyjaśnia koncepcja Nikitorowicza (2001, s. 15–35). Autor zakłada nieustanny proces kształtowania się i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona – tożsamość nabywana w procesie socjalizacji – tożsamość wybierana, co za Lechem Witkowskim można ująć w postaci wektora epistemologicznego wyrażającego dominujący kierunek oddziaływań: kompetencje-koncepcja-kondycja (Witkowski 1988, s. 113 i nn).

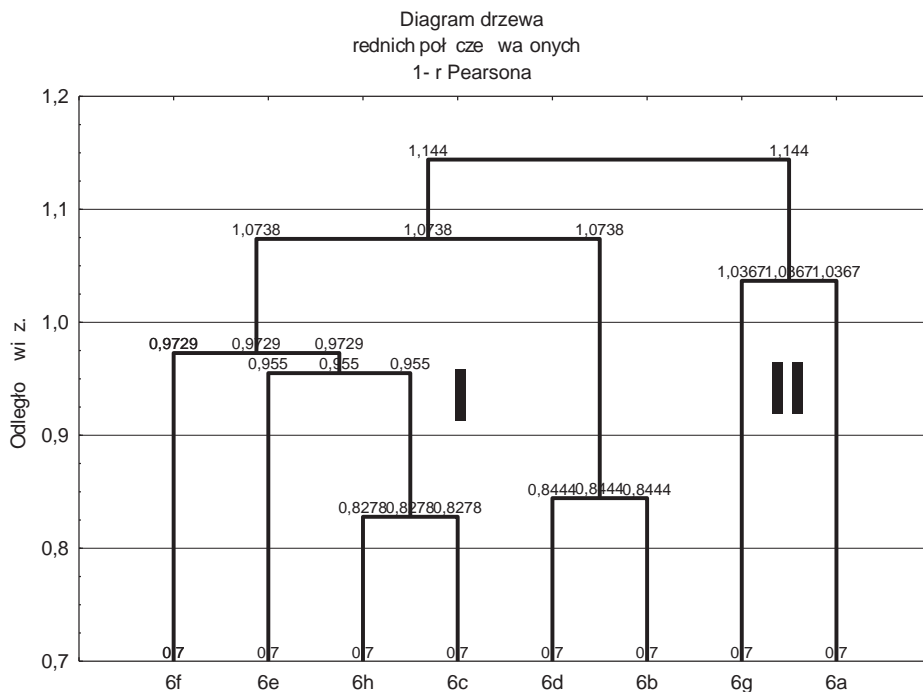
Tożsamość badanych osób jest konstruowana z różnych elementów. Charles Taylor twierdzi, że „tożsamość jawi się dziś jako coś osobistego, potencjalnie ekscentrycznego lub oryginalnego, a w związku z tym do pewnego stopnia wymyślonego lub wybranego [...]” (Taylor 1995, s. 9–21).

W analizie struktury skupień czynników wyznaczających poczucie tożsamości narodowej obu badanych grup można dostrzec ukonstytuowanie się dwóch zasadniczych struktur. Zależności korelacyjne, jakie wystąpiły między poszczególnymi zmiennymi w pierwszej strukturze (subiektywnej/niefORMALNEJ), w swoisty sposób ją zhierarchizowały. Najwyższą współzależność należy odnotować w odniesieniu do substruktury obejmującej: *pochodzenie współmałżonka* (6h) oraz *biegłe władanie językiem własnej grupy narodowej* (6c). Zmienne te korelowały ze sobą na słabym poziomie ($r = 0,1722$) (Guilford 1960, s. 171). Współtworzą one skupienie ze zmienną wskazującą na *znajomość kultury i historii własnego narodu* (6e), $r = 0,9045$ (korelacja bardzo wysoka). Powiązane są one również z kolejną zmienną *sentymnt do kraju pochodzenia* (6f), $r = 0,0271$ (korelacja słaba). Kolejną substrukturę tworzą *obywatelstwo* (6d) oraz *miejsce zamieszkania* (6b). Zmienne te korelowały ze sobą na słabym poziomie ($r = 0,1556$).

Drugą wyraźną strukturę (obiektywną, formalną) *tworzą miejsce urodzenia* (6a) i *pochodzenie* (6g). Siła tego związku ma charakter ujemny ($r = -0,0367$). Korelacja między strukturami pierwszą i drugą ma charakter ujemny ($r = -0,0144$). Zważywszy jednak na nieznaczną siłę związku występującego między zmiennymi, można sądzić, że nie ma on większego znaczenia dla hierarchii wyznaczników poczucia tożsamości narodowej obu grup.

W literaturze pedagogicznej poczucie tożsamości rozumiane jest jako emocjonalne reagowanie na różnego rodzaju przynależności społeczno-kulturowe (Sobecki 2007, s. 119). W taki sposób poczucie tożsamości pojmuje Tadeusz Lewowicki, który twierdzi, że „poczucie tożsamości narodowej tradycyjnie opierało się i opiera m.in. na świadomości biegu i odrębności losów historycznych, odrębności języka,

kultury, obyczaju, często religii; swoistej genealogii historycznej postrzeganej w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości; identyfikacji z grupą społeczną i określonym terytorium” (Lewowicki 1994, s. 133). Wyniki przeprowadzonych badań wśród osób w wieku późnej dorosłości potwierdzają istnienie wskazanych przez Lewowickiego w TZT wyznaczników poczucia tożsamości narodowej.

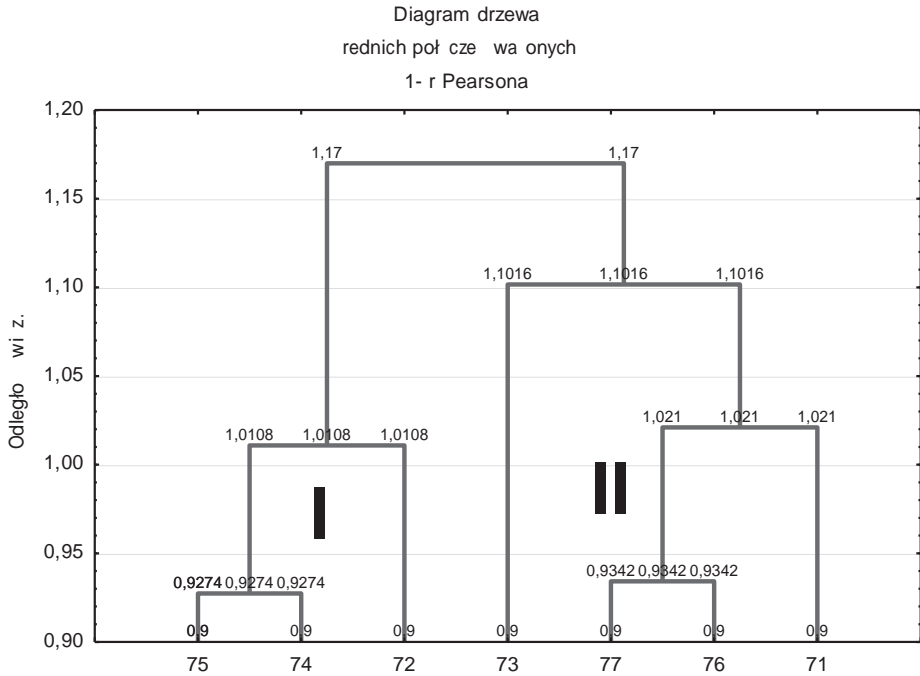

Wykres 2. Wyznaczniki poczucia polskiej oraz czeskiej tożsamości narodowej

Źródło: badania własne.

Legenda:

- 6a miejsce urodzenia
- 6b miejsce zamieszkania
- 6c biegle władanie językiem własnej grupy narodowej
- 6d obywatelstwo
- 6e znajomość kultury i historii
- 6f sentyment do kraju pochodzenia
- 6g pochodzenie
- 6h pochodzenie współmałżonka

Wykres 3. Wyznaczniki poczucia tożsamości regionalnej osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego

Źródło: badania własne.

Legenda:

71 miejsce urodzenia

72 miejsce zamieszkania

73 biegle władanie gwarą

74 znajomość kultury i historii Śląska Cieszyńskiego

75 sentyment do środowiska lokalnego/regionu

76 pochodzenie

77 pochodzenie współmałżonka

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają dostrzec podobieństwa wyznaczników poczucia tożsamości regionalnej osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. W analizie struktury skupień wyznaczników poczucia tożsamości regionalnej obu grup można wskazać na ukonstytuowanie się dwóch zasadniczych struktur. Pierwsza ma charakter osobisty. Najwyższą współzależność można odnotować w odniesieniu do zmiennych oznaczających *sentyment do środowiska lokalnego/regionu* (75) oraz *znajomość kultury i historii* Śląska Cieszyńskiego (74). Zmienne te korelują ze sobą na poziomie wysokim, zależność znacząca ($r = 0,0726$) (korelacja słaba). Współtworzą

one z *miejscem zamieszkania* (72) kolejne skupienie, ma ono charakter ujemny $r = -0,0108$.

Druga struktura składająca się na obraz wyznaczników poczucia identyfikacji regionalnej obejmuje: *pochodzenie współmałżonka* (77), *pochodzenie własne* (76) (siła tego związku $r = 0,0658$ korelacja słaba). Przestrzeń tą dopełnia *miejsce urodzenia* (71) $r = -0,021$ oraz *biegłe władanie gwarą* (73), $r = -0,1016$ mają charakter ujemny.

Korelacja między pierwszą i drugą strukturą ma charakter ujemny. Zważywszy jednak na nieznaczną siłę związku występującego między zmiennymi, można sądzić, że nie ma on większego znaczenia dla hierarchii wyznaczników poczucia regionalnej tożsamości.

KONKLUZJE

W obecnych czasach dochodzi do szczególnych przemian społeczno-cywilizacyjnych. Zjawiska te zapoczątkowują chaos w obowiązującym systemie wartości, prowadzą do kryzysu w postrzeganiu autorytetów, często zaburzają obraz własnej osoby, a tym samym poczucie tożsamości.

Tożsamość jest procesem stawania się, dokonywania umiejętnych wyborów, odnalezienia się jednostki w otaczającym ją świecie. Tożsamość osób w wieku późnej dorosłości staje się coraz częściej sferą zagrożoną, wobec tego grupa ta zasługuje na zainteresowanie. Zakorzenie się w pewnym ładzie i porządku daje poczucie sprawstwa, stabilizacji, a to z kolei zwiększa poczucie bezpieczeństwa oraz świadomość własnej wartości. Człowiek buduje swoją tożsamość w relacji z drugim człowiekiem. Chęć wynikająca z wielostronnego poznawania siebie oraz innych skutkuje świadomością odrębności i niepowtarzalności, co decyduje o poczuciu tożsamości jednostki.

Celem podjętych rozważań było poznanie poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej oraz czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają dostrzec podobieństwa i różnice w deklaracjach poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości żyjących w polskiej i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego.

Identyfikacja z narodem jest istotna dla obu badanych grup (85,3% osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w polskiej części Śląska Cieszyńskiego i 88,5% osoby w wieku późnej dorosłości żyjące w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego).

Nieco większe poczucie identyfikacji europejskiej mają osoby mieszkające w polskiej części Śląska Cieszyńskiego (29,3%) w stosunku do osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (25,7%). Podobnie w przypadku

obywatelskości nieco wyższe wyniki uzyskali mieszkańcy polskiej części Śląska Cieszyńskiego (9,3%) niż czeskiej (8,6%).

W przypadku osób mieszkających w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego identyfikacja regionalna jest zróżnicowana – 28,6% badanych czuje się Zaolzia- ninem, 14,3% Ślązakiem.

W badanej grupie można dostrzec tożsamość wielowymiarową – część osób określa się jednocześnie na kilku płaszczyznach. Poczucie tożsamości wielowymiarowej jest większe u mieszkańców czeskiej części Śląska Cieszyńskiego (2,9%) w stosunku do mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego (1,3%).

Uzyskane wyniki badań nie wskazują na związki między płcią, miejscem zamieszkania, wykształceniem respondentów a poczuciem tożsamości.

Podsumowując, tożsamość to konstrukt, który łączy elementy indywidualnego systemu wartości z wartościami danej grupy, do której jednostka należy. Umiejętne przezwyciężanie kryzysu rozwojowego oraz świadome uczestnictwo w życiu grupy regionalnej, narodowej, europejskiej i globalnej przyczynia się do kształtowania poczucia tożsamości osób w wieku późnej dorosłości.

LITERATURA

- Chlebowczyk J., 1983, *O prawie do bytu małych i młodych narodów: kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w)*. Warszawa-Kraków, WN PWN.
- Erikson E.H., 2012, *Dopełniony cykl życia. Wersja rozszerzona o nowe rozdziały autorstwa Joan M. Erikson poświęcone dziewiętemu etapowi rozwoju osobowości człowieka*. Gliwice, Wydawnictwo HELION.
- Ferguson G.A., Takane Y., 2004, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa, WN PWN.
- Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., 2001, *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań, Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Grabowska B., 2013, *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie, i w Republice Czeskiej*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Griese M., 1996, *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Guilford J.P., 1960, *Podstawowe metody statystyki w psychologii i pedagogice*. Warszawa, WN PWN.
- Harwas-Napierała B., Trempała J., 2002, *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa, WN PWN.

- Havighurst R.J., 1981, *Developmental Tasks and Education*. New York-London, Longman.
- Januszczyńska-Jurkiewicz J., 2001, *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kłoskowska A., 1996, *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa, WN PWN.
- Lewowicki T., 1994, *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność*. W: T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Cieszyn, Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, 133.
- Nikitorowicz J., 1995, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Nikitorowicz J., 1997, *Szanse i zagrożenia tożsamości rodzinnej na pograniczu kultur*. W: J. Nikitorowicz (red.), *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”, 66–71.
- Nikitorowicz J., 2000, *Młodzież pogranicza kulturowego Polski, Białorusi i Ukrainy wobec integracji europejskiej*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Nikitorowicz J., 2001, *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym a edukacja międzykulturowa*. W: J. Nikitorowicz, M. Sobecki, D. Misiejuk (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna. Konteksty edukacji międzykulturowej*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”, 15–35.
- Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M., 2005, *Region, Tożsamość, Edukacja*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Nikitorowicz J., Tożsamość. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6. Warszawa, Wydawnictwa Akademickie „Żak”, 754.
- Pilch T., Bauman T., 2001, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Rembierz M., 1999, *Źródła i dylematy tożsamości*. „Colloquia communia” Tożsamość człowieka wobec życia i śmierci, nr 2, 14.
- Rubacha K., 2008, *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa. WAIp.
- Sobecki M., 2007, *Kultura symboliczna a tożsamość. Studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”, 119.
- Suchodolska J., 1999, *Edukacja na pograniczu wobec wielokulturowości – na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. W: J. Nikitorowicz, M. Sobecki (red.), *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Białystok, Wydawnictwo „Trans Humana”, 147.
- Szacki J., 2004, *O tożsamości (zwłaszcza narodowej)*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, 11–12.
- Taylor C., 1995, *Źródła współczesnej tożsamości*. W: C. Taylor (red.), *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*. Kraków, Warszawa, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, 9–21.

Witkowski L., 1988, *Tożsamość i zmiana (wstęp do epistemologicznej analizy kontekstów edukacyjnych)*. Toruń, Wyd. UMK, 113 i nn.

Wrzesień W., 2007, *Czy pokoleniowość nam się nie przydarzy? Kilka uwag o współczesnej polskiej młodzieży*. „Nauka”, nr 3, 132.

SENSE OF IDENTITY AMONG ELDERLY PEOPLE ON THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN PART OF POLISH – CZECH BORDERLINE

Abstract: Identity is created throughout the whole life of a person, however, after sixties self-perceptions undergoes significant metamorphosis. At the stage of development, a human being searches for contacts with another person, finds aspects in common, things which may connect, and uniqueness and otherness of a person are moved to the background. The research and deliberating about the issue of identity creation are based on distinguishing aspects which are identical and those which are different. The study is a statement of a research conducted in Cieszyn and Czech Cieszyn – the southern part of Polish – Czech borderline. Quantity and quality strategies were used as complimentary ones. The aim of deliberating was to know the sense of identity among people in their late adulthood who reside Polish and Czech parts of Cieszyn Silesia. The results of research conducted allow to notice similarities and differences in sense of identity declarations among people in their late adulthood who live in Cieszyn and Czech Cieszyn. Identity creation is a long-term process, time-consuming, contemplative, with elements of inner retrospection. People in their late adulthood develop their sense of identity against the background of differences which are noticed in their childhood, adolescence, youth, and adulthood.

Keywords: identity, people in their late adulthood, Cieszyn Silesia, borderline

